

Andrzej Papuziński¹

**(rec.): Na orbicie świadomości ekologicznej.
Wojciech Trempała, Barbara Panciszko-
-Szweda, *Wokół świadomości ekologicznej –
definicje, uwarunkowania kulturowo-polityczne,
wybrane koncepcje normatywne***

Wydawnictwo UKW, Bydgoszcz 2023

Wojciech Trempała i Barbara Panciszko-Szweda są adiunktami na Wydziale Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. Dysponują bogatym i różnorodnym doświadczeniem zawodowym. Trempała jest magistrem nauk o polityce i doktorem socjologii. Panciszko-Szweda ma licencjat z europeistyki, magisterium z europeistyki i ekonomii, natomiast doktorat z nauk o polityce. Poza tym oboje od lat regularnie i aktywnie uczestniczą w posiedzeniach Ogólnopolskiego Seminarium Doktorsko-Habilitacyjnego z Ekofilozofii i Filozofii Zrównoważonego Rozwoju. Wszystko to sprawia, że napisanej przez nich książki *Wokół świadomości ekologicznej – definicje, uwarunkowania kulturowo-polityczne, wybrane koncepcje normatywne* nie można zaklasyfikować do dorobku tylko z jednej dziedziny i dyscypliny naukowej. Można powiedzieć, że zgodnie z ideałem badań nad kryzysem środowiskowym obejmuje szerokie spectrum zagadnień i ma charakter interdyscyplinarny. Jak można przeczytać we *Wstępie*, do przygotowania tej publikacji posłużyły opracowania z „nauk o polityce i administracji, stosunków międzynarodowych, filozofii, etyki, socjologii, psychologii, historii czy nauk prawnych” (s. 9). Dlatego lepiej jest

¹ Dr hab. Andrzej Papuziński, prof. uczelni, Wydział Nauk o Polityce i Administracji, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, e-mail: papuzin@ukw.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4359-0939.

wskazać style refleksji nad globalnym kryzysem ekologicznym, które znajdują w niej kontynuację.

Publikacja po części jest pracą omawiającą stanowiska funkcjonujące w literaturze przedmiotu. Zaczynam od tej sprawy, pomimo że odnosi się do ostatniego rozdziału, ponieważ ta część obejmuje około 2/3 recenzowanej książki. I właśnie wskutek tego ma wiele wspólnego z publikacjami z zakresu ekofilozofii i etyki środowiskowej zapoczątkowanymi w Polsce przez Marka M. Bonenberga (*Etyka środowiskowa. Założenia i kierunki*, 1992), Józefa Jaronia (*Ekologia – Sozologia – Ekofilozofia – Ekoetyka – Ekonomia proekologiczna*, 1997), Ignacego S. Fiuta (*Ecoetyki. Kierunki rozwoju aksjologii współczesnej przyjaznej środowisku*, 1999) i współautorów podręcznika pod redakcją piszącego te słowa (*Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*, 1999). Można się bowiem z niej wiele dowiedzieć na temat licznych stanowisk uczestników dyskusji na temat przyczyn i dróg wyjścia z współczesnego kryzysu środowiskowego. Mimo to nie jest to książka *stricto* filozoficzna. Politologiczne wykształcenie autorów sprawiło, że w orbicie ich zainteresowania znalazły się poglądy głoszone przez przedstawicieli innych dyscyplin wiedzy i praktyków życia gospodarczego. Kryterium, które posłużyło do doboru prezentowanych stanowisk, dotyczyło ważnego miejsca, jakie zajęły w debacie publicznej. Publikacja po części jest także pracą, którą można porównać ze względu na ujęcie tematu ze znakomitą książką Włodzimierza Tyburskiego *Dyscypliny humanistyczne i ekologia* (2013). Podobnie do niej także reprezentuje ujęcie problemowe, określające kształt opisanych wcześniej stanowisk z uwagi na rodzaj inspiracji, typ argumentacji i występujące w nich wątki aksjologiczno-analityczne.

Opracowanie Trempały i Panciszko-Szwedy można też odnieść do szerokiej tradycji badań politologicznych w formalno-prawnym znaczeniu tego słowa. Jednym z wiodących, choć zbyt słabo wyartykułowanych, wątków recenzowanej pracy jest bezpieczeństwo ekologiczne. Celowy zabieg wtłoczenia zagadnienia bezpieczeństwa ekologicznego w strukturę wywodu na temat samotności ekologicznej (ekosamotności) gatunku ludzkiego – jeszcze do tej kwestii powrócę – w jakimś stopniu usprawiedliwia brak nawiązania do fundamentalnej pracy z tego zakresu, książki Marka Pietrasia *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie* (2000). Z punktu widzenia zdolności światowego systemu politycznego do zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego istotną rolę w rozwijanym wywodzie odegrały informacje na temat meandrów międzynarodowej polityki ekologicznej.

W końcu trzeba także zwrócić uwagę na tradycje refleksji dotyczącej świadomości ekologicznej. Jakby nie było, jest to tytułowy wątek recenzowanej

publikacji. Bardzo słusznie ze względu na spójność publikacji i troskę o jednolitość wyводу Autorzy pominieli w swym opracowaniu wyniki badań empirycznych. Za to skoncentrowali się na teoretycznych, tak filozoficznych, jak i socjologicznych aspektach tego zagadnienia.

Książka *Wokół świadomości ekologicznej...* jest zbudowana z wprowadzenia, trzech rozdziałów, zakończenia, trzech spisów elementów pomocniczych i ilustracyjnych oraz podsumowania.

Rozdział I pt. *Samotność gatunku ludzkiego jako punkt wyjścia do rozważań nad świadomością ekologiczną* ma charakter wieloaspektowy. Zawiera próbę zdefiniowania pojęcia „ekosamotność”, informuje o społecznych i kulturowych źródłach wyobcowania człowieka ze środowiska przyrodniczego i – co najważniejsze – z dwóch stron analizuje problem odpowiedzialności człowieka, tzn. jako podmiotu odpowiedzialnego za spowodowanie kryzysu środowiskowego i jako podmiotu odpowiedzialnego za wyjście z tej cywilizacyjnej pułapki. Dobrą ilustracją sprzeczności między wzrostem społecznego poczucia odpowiedzialności za środowisko i unikaniem tej odpowiedzialności w praktyce społecznej jest zamieszczony w książce opis historii międzynarodowej polityki ekologicznej wraz z krótką wzmianką na temat celowej działalności dezinformacyjnej podmiotów gospodarczych i politycznych zaangażowanych w sabotowanie polityki ekologicznej. W tym miejscu warto podkreślić nowatorski charakter analizy problematyki kryzysu środowiskowego od strony ekosamotności. Jako podejście nowatorskie taka analiza unika pewnych trudności, ale to nie znaczy, że jest bez wad. Pozytywy? Chociaż takie postawienie tematu świadomości ekologicznej może wydawać się zaskakujące, niebezpiecznie nacechowane subiektywizmem i niewystarczające pod względem motywacyjnym, jest dobrym sposobem na uniknięcie ogromnych trudności, w które są uwikłane dwa dominujące podejścia do kryzysu środowiskowego. Ekooptymizm i ekopesymizm to stanowiska prowadzące do marazmu w dziedzinie ludzkiego zaangażowania na rzecz walki z kryzysem środowiskowym. W świetle tych obu opcji koniec i tak jest przesądzony, więc nie warto sobie zawracać głowy jutrem. Są to oczywiście bardzo odmienne wizje przyszłości, ale każda z nich podpowiada, że zaangażowanie w sprawy kryzysu ekologicznego jest pozbawione sensu. Po co tracić czas i energię na ratowanie naszego globu w sytuacji możliwości migracji ludzkości w stronę lepszych światów? Należy zachować zaufanie do technologicznej kreatywności człowieka. Nawiązując do znanych filmów, można powiedzieć, że przed nami nowy „rok 2012”, zapoczątkowujący „odyseję kosmiczną” całej ludzkości w stronę innych nadających się do życia lub eksploatacji planet, jak np. Pandora

z superprodukcji *Avatar*. Ekooptymizm pozwala nam na zachowanie dobrego nastroju. Pozytywne myślenie to panaceum na wszystkie przeciwności kryzysu środowiskowego. Albo po co np. działać, skoro zmiany klimatyczne przekroczyły granicę sprzężeń zwrotnych i już nie da się ich zatrzymać? Defetyzm szerzony przez ekosceptycym przywodzi na myśl filmową rzeczywistość z *Mad Maxa*, będącą nową odsłoną Hobbesowskiej wizji przedpolitycznego świata wojny wszystkich przeciw wszystkim o ubogie zasoby konieczne do przetrwania. A wady? Pomimo wskazanych zalet potraktowanie ekosamotności jako punktu wyjścia do refleksji nad świadomością ekologiczną może wywoływać niejakie wątpliwości. No bo czy samotność zawsze i wszędzie musi być czymś złym? Głęboko zakorzeniony w kulturze chrześcijańskiej eremityzm jest zaprzeczeniem negatywnego sensu samotności. Przeciwnie, przy takim ujęciu samotność jest czymś dobrym, bo prowadzi do gruntownego przemyślenia relacji człowieka ze światem zewnętrznym. Henry David Thoreau, amerykański myśliciel zaliczany do prekursorów ruchów prośrodowiskowych, właśnie w tym celu zamknął się na dwa lata w maleńkiej chatce pośrodku lasu. W takim znaczeniu samotność jest techniką koncentracji na tym, co w człowieku dobre i co może go uczynić jeszcze kimś lepszym. Jak widać, jako narzędzie samotność, samotność sama w sobie, jest aksjologicznie neutralna. Może być dobrym punktem wyjścia do kształtowania świadomości ekologicznej tylko pod warunkiem, że zostanie wypełniona odpowiednim zestawem wartości. W recenzowanej książce ekosamotność ma niewątpliwie wymiar aksjologiczny. Wymownie o tym świadczą słowa z *Zakończenia*. Ekosamotność to „poczucie wyalienowania ze środowiska przyrodniczego, smutek związany ze świadomością zanikania bioróżnorodności, tęsknota za obcowaniem z przyrodą, strach przed osamotnionym życiem pośród elementów środowiska zbudowanych wyłącznie przez człowieka oraz tych powstałych już dzięki samym wytworom człowieka” (s. 322). Tylko czy taki zabieg jest pod względem teoretycznym trafiony? Czy przypadkiem nie zakłada świadomości ekologicznej uprzednio uformowanej pod względem aksjologicznym? Taka ekosamotność nie ma przypisanego jej w książce charakteru źródłowego. Jest za słaba na punkt wyjścia ekologicznej *katharsis*.

Rozdział II pt. *Pojęcie świadomości ekologicznej* jest znacznie krótszy od pozostałych. Traktuje o trudnościach towarzyszących definiowaniu tej kategorii, zawiera definicje deskryptywne i normatywne, służy ukazaniu relacji między tymi dwoma rodzajami świadomości ekologicznej. Autorzy ukazują znaczenie normatywnej świadomości ekologicznej dla poziomu deskryptywnej świadomości ekologicznej i związanego z nią zaangażowania społeczeństwa na rzecz

ochrony środowiska, opowiadając się jednoznacznie za celowym kształtowaniem dojrzałej świadomości ekologicznej. Mimo to nie ulegają pokusie promowania żadnego konkretnego systemu wartości środowiskowych. To ważna i trafna decyzja z punktu widzenia trzeciego, ostatniego rozdziału książki. Dodatkowym wątkiem jest przeprowadzona w omawianym rozdziale dyskusja na temat pojmowania pojęcia „postawa”. Trochę żałuję, że zostało odseparowane od etyki cnót. Postawę rozumianą jako trwała dyspozycja do reakcji na określone zjawiska i zachowania cechuje duży potencjał analityczny do charakterystyki i oceny zachowań dotyczących ochrony środowiska. W recenzowanej książce to podejście do postaw zostało podporządkowane sprawie ich wartości dla pomiaru empirycznego świadomości ekologicznej.

Rozdział III pt. *Normatywne modele świadomości ekologicznej* jest najdłuższy. Zostało w nim zaprezentowane 20 stanowisk. Autorzy nie podali jakiegoś obiektywnego kryterium doboru omawianych modeli świadomości ekologicznej, zasłaniając się prawem do subiektywnego doboru przedstawianych poglądów. Pomimo to zrealizowali ściśle określone zadania. Jednym z nich jest niewątpliwie chęć zaprezentowania możliwie najszerszego spektrum modeli świadomości ekologicznej. Dlatego obok siebie znajdują się opisy radykalnych teorii, jak ocierająca się o ekoterroryzm koncepcja ascezy ekologicznej Penttiego Linkoli, ekologiczno-reformistyczny punkt widzenia Luca Ferry, stanowisko propagatora nowych proekologicznych technologii Billa Gatesa oraz krytyka ekoalarmizmu Michaela Shellenbergera. Drugie polega na chęci pokazania nowych postaci i poglądów, dotychczas stosunkowo słabo obecnych i opisanych w polskiej literaturze przedmiotu. Obok wspomnianego powyżej Linkoli do tego grona można zaliczyć twórczynię sitopii Carolyn Steel, orędownika ojkofilii Rogera Scrutona, czy Rileya Dunlapa, pomysłodawcę narzędzia do diagnozowania świadomości ekologicznej: skali nowego ekologicznego paradygmatu. Zaś trzecie zadanie związane z doбором modeli świadomości ekologicznej związane jest z chęcią uwypuklenia wkładu rodzimych autorów w tym zakresie. Dlatego obok zawsze wymienianego w tym kontekście prekursora ekofilozofii Henryka Skolimowskiego znalazło się miejsce dla filozofki Ewy Bińczyk i fizyka Szymona Malinowskiego. Ostatnie zadanie związane jest z wyjściem poza typowy przy takich charakterystykach zbiór stanowisk filozoficznych. Trempała i Panciszko-Szweda słusznie przyjęli, że rola filozofów w kształtowaniu współczesnej świadomości ekologicznej nie jest większa od znaczenia przedstawicieli innych profesji. Właściwie uznali, że na kształt świadomości ekologicznej znacznie większy wpływ mają wciągające opowieści związane z kryzysem środowiskowym, oceną jego

przyczyn i następstw oraz możliwości uniknięcia pułapek stawianych przez zagrożenia środowiskowe niż wypowiedzi purystycznie poprawne pod względem reguł filozofii. Dlatego skoncentrowali się na narracjach mogących ukształtować przyszłość. Jednak pod względem analitycznym najbardziej cenną częścią omawianego teraz rozdziału jest ostatni paragraf pt. *Analiza porównawcza wybranych modeli*. Można powiedzieć, że został w nim przeprowadzony „wirtualny” wywiad kwestionariuszowy z dwudziestką autorów przedstawionych w recenzowanej książce. Każdemu z nich zostały zadane takie same pytania z dziedziny różnych obszarów, do których odnoszą się ich stanowiska, jak: gospodarczy, środowiskowy oraz społeczno-polityczny. Nie do końca wiadomo, na ile ten zamiar był celowym zabiegiem, ale można chyba powiedzieć, że w ten sposób zostali przepytani pod kątem łańców zrównoważonego rozwoju. Wynik tego wywiadu został zwięźle omówiony i czytelnie przedstawiony w formie tabelarycznej. Rezultat można uznać za zaskakujący. Kwestie świadomości ekologicznej zajmują osoby stojące tak po lewej, jak i po prawej stronie sceny politycznej, technooptimistów i technosceptyków, apologetów kapitalizmu i jego krytyków, reformistów i rewolucjonistów. Ale najbardziej zaskakujące jest chyba to, że zgadzają się ze sobą w większej liczbie kwestii, niż można by przypuszczać na podstawie tego, co ich dzieli.

Książka *Wokół świadomości ekologicznej* została pomyślana jako podręcznik do wykorzystania w procesie dydaktycznym na wielu różnych kierunkach studiów. Jako podręcznik spełnia podstawowe standardy tego typu. Poza drobnymi wyjątkami jest napisana w sposób przystępny i zrozumiały, zawiera ramki wypełnione dodatkowymi uwagami i komentarzami, każdy rozdział kończy się zestawem pytań kontrolnych, a dodatkowo wzbogacają ją fotografie i rysunki. O wysokim poziomie estetycznym recenzowanego opracowania przesądzają portrety 20 bohaterów ostatniego rozdziału, autorstwa grafika komputerowego po studiach politologicznych Arka Hapki.

Po dłuższej przerwie książka Trempały i Panciszko-Szwedy powraca do opisu i analizy opowieści (narracji) na temat kryzysu ekologicznego, ukierunkowanych na treści istotne dla formowania zbiorowej świadomości ekologicznej, efektywnie wzbogacając dawniejsze opracowania o nowe elementy. Mimo że według Autorów ma służyć za podręcznik, nie da się jej tak jednoznacznie zakwalifikować. Nie ogranicza się do podstawowych wiadomości z omawianej dziedziny. Zawiera nowe wątki, wzbogacające wiedzę naukową w zakresie badań nad świadomością ekologiczną. Należą do nich m.in.: próba wyjścia poza utarty schemat przeciwstawienia ekooptymizmu ekopesymizmowi na drodze analizy źródłowego sensu

ekosamotności, rozważenie walorów badawczych nowego sposobu pojmowania postawy, niektóre z opracowań na temat normatywnych modeli świadomości ekologicznej oparte na nowej bazie źródłowej i – przede wszystkim – analiza porównawcza omówionych modeli świadomości ekologicznej.

Przedstawione powyżej uwagi i opinie prowadzą do wniosku, że książka Trempały i Panciszko-Szwedy pt. *Wokół świadomości ekologicznej* jest opracowaniem wartościowym, godnym polecenia każdemu Czytelnikowi zainteresowanemu problematyką kryzysu środowiskowego, polityki ekologicznej, świadomości ekologicznej, badaniami dotyczącymi świadomości ekologicznej oraz normatywnymi modelami świadomości ekologicznej. Na pewno sprawdzi się także jako podręcznik akademicki.

Bibliografia

- Bonenberg, M.M. (1992). *Etyka środowiskowa. Założenia i kierunki*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Fiut, I.S. (1999). *Ecoetyki. Kierunki rozwoju aksjologii współczesnej przyjaznej środowisku*. Kraków: Oficyna Wydawnicza ABRYS.
- Jaroń, J. (1997). *Ekologia – Sozologia – Ekofilozofia – Ekoetyka – Ekonomia proekologiczna*. Warszawa – Łomianki: Spółka Wydawnicza HELIODOR.
- Papuziński, A. (red.) (1999). *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.
- Pietraś, M. (2000). *Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Tyburski, W. (2013). *Dyscypliny humanistyczne i ekologia*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Data przekazania artykułu: 25.02.2024; data zaakceptowania artykułu: 14.04.2024.